

DOI: 10.31866/2616-759X.5.2.2022.266507

УДК 792.03:28

ТЕАТРАЛЬНА ТРАДИЦІЯ В ІСЛАМСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

Фадель Альмуфаїл

доктор філософії в галузі педагогічних наук, доцент;
e-mail: altuwaifadhel@gmail.com; ORCID:0000-0003-0506-1139
Вищий інститут драматичного мистецтва, Сальмія, Кувейт

Анотація

Мета статті – виявити особливості театральної традиції та схарактеризувати основні форми прояву театру в ісламській культурі. **Методологія дослідження.** Застосовано історико-культурний та історико-типологічний методи, що посприяли зрозуміти особливості формування й розвитку театральних традицій у контексті ісламської культури, розглянути феномен театральних форм у мусульманських країнах в історичному розвитку, а також типологічний метод, завдяки якому виявлено особливості традиційних театральних форм в ісламській культурі. **Наукова новизна.** Окреслено традиційні форми прояву театру в ісламській культурі; розглянуто специфіку театру в контексті мусульманської ментальності; виявлено особливості театральної традиції в мусульманських країнах в історичній ретроспективі; охарактеризовано основні перформативні традиції XII – середини XIX ст. у країнах мусульманського Сходу (народний театр просто неба «Орта ойну», ляльковий театр тіней «Карагьоз» і театралізовані оповіді маддахів). **Висновки.** У мусульманській традиції наявні різноманітні перформативні традиції, такі, наприклад, як театр тіней, аль-хакаваті (*al-hakawa:ti*), аль-арагуз (*al-araguz*), абідат р'ма (*abidat r'ma*), аль-халка (*al-halqa*) та окреслені в цій статті інші форми народної творчості, розгляд характерних особливостей яких дає змогу зробити висновок, що ісламська культура базується на багатьох формах видовищ просто неба, в естетиці яких відбувався розвиток мусульманського театрального мистецтва. Традиційні форми прояву театру в ісламській культурі займають проміжну позицію між «чистим» фізичним, пластичним, музично-танцювальним театром і психологічним літературно-нарративним театром, тобто між театрами, які диференціюються сучасним театрознавством, як східний і західноєвропейський театри. У процесі дослідження виявлено, що театральною формою, в якій найбільш активно виражається специфіка ісламської культури та національного менталітету, є форма лялькового театру тіней. Означений тип видовища, в якому традиційна форма вистави заповнена живим актуальним змістом, має попит у найрізноманітніших сферах життя соціуму, характеризується проявом психології та філософсько-естетичних прагнень мусульман.

Ключові слова: мусульманський театр; театральне мистецтво; іслам; ісламська культура; ляльковий театр тіней

Актуальність дослідження

Духовне відродження мусульманства наприкінці ХХ ст. посприяло формуванню нового бачення мусульманської культури загалом і театрального мистецтва зокрема. Посиленню наукового інтересу до проблематики мусульманського театру значною мірою сприяють трансформаційні процеси, зумовлені ліберально-прогресивними та творчими тенденціями сучасної цивілізації.

Водночас питання, пов'язані з історією, поетикою та філософсько-естетичними принципами традиційних форм мусульманського театру, наразі лишаються відкритими. Їх висвітлення в контексті дослідження мусульманської театральної традиції є одним з важливих завдань сучасної гуманітарної науки, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз публікацій засвідчує посилення наукового інтересу до різноманітних аспектів проблематики мусульманського театру. Наприклад, Х. Альхаджрі (Alhajri, 2021) в науковій статті «Ісламський театр те'зіє: шлях до Європи» досліджує джерела, еволюцію та сучасні кроскультурні трансформації ісламського театру те'зіє; А. Хінда (Hinda, 2018) в публікації «Захист арабсько-мусульманського театру» розглядає грецький та арабо-мусульманський театри з точки зору авангарду з метою об'єктивної оцінки арабсько-мусульманських театральних практик; у статті Н. Бунахай (Bounahai, 2016, pp. 46-56) «Пороги відмінності: перегляд арабо-мусульманського театру» розглянуто питання: чому арабський мусульманський світ став свідком появи театру набагато пізніше, ніж європейський, фактично у «довгому дев'ятнадцятому столітті» та ін. Незважаючи на те що ісламський театр є одним з актуальних напрямів дослідження сучасного театрознавства, багато питань, пов'язаних з його історією та сучасним станом розвитку, лишаються недостатньо висвітленими.

Мета статті – виявити особливості театральної традиції та охарактеризувати основні форми прояву театру в ісламській культурі.

Виклад основного матеріалу

Ісламське театральне мистецтво характеризується принципом єдності (вахдат), що походить від поняття «єдинобожжя» (таухід) і є основою всіх монотеїстичних релігій. Елементи ісламського театрального мистецтва формувалися на основі віри в єдиного Бога протягом тривалого часу і на широкому просторі, поступово набуваючи власних специфічних рис (Madden, 1975, с.427).

На сучасному етапі термін «театр» як дефініція відповідного явища в орієнталістиці, що досліджує середньовічну культуру мусульманських країн, відсутня, оскільки театрознавці активно дискутують щодо легітимності використовувати його для означення ігор, які заохочувала ісламська культура і в яких елементи театру отримали досить яскраве вираження.

На думку дослідників, поняття «театр» повністю відповідає традиційному західному його визначенню лише відносно лялькових і тіньових вистав ісламської культури, натомість інші видовища й розваги в мусульманських країнах доцільніше вважати «формами прояву театру в ісламській культурі» (Bell, 2005,

с.7). Оскільки безпосередньо театр до останньої чверті XIX ст. у мусульманських країнах був відсутній, у контексті дослідження його традицій доби Середньовіччя доцільніше використовувати поняття «форми прояву театру».

Деякі дослідники наголошують, що драма і театр є ворожими ісламу. Так, наприклад, М. Азізаель наголошує на тому, що іслам, на відміну від драми, безконфліктний. Науковець стверджує, що грецька драма ґрунтується на чотирьох типах конфлікту: вертикальному і горизонтальному, динамічному та внутрішньому. Перший конфлікт пов'язаний з волею Бога проти волі людини, як у випадку міфології (Зевс проти Прометея). Другий залучає людський інстинкт проти суспільства та його норм. Третій і четвертий стосуються людського інстинкту щодо людської долі. М. Азіза вбачає в самому ісламі реальну перепону для адаптації драми, що рухається конфліктом між людиною та Богом і навіть між людиною і самою собою. Він стверджує, що «араби-мусульмани не могли знати драми з тієї простої причини, що жоден з чотирьох типів конфлікту не існував в їх вірі або їх мисленні» (Aziza, 1987, p.25). Він додає: «Мусульмани ніколи не міг вважати себе противником Аллаха і не міг ігнорувати Його волю. Аллах є джерелом і основою всього, все виходить від нього і до нього повертається» (Aziza, 1987, p.15).

Натомість інші сучасні закордонні науковці наголошують на тому, що твердження М. Азіза упереджене євроцентричним дискурсом, оскільки насправді в ісламській культурі театр зливається із самим життям мусульман. На їхню думку, за доби Середньовіччя театр у багатьох мусульманських країнах розвивався завдяки ісламу, а не всупереч його моральному кодексу й естетичній концепції. Відповідно форми прояву театру в контексті мусульманської культури не призвели до становлення театру на рівні «активного функціонального стаціонару» (Bell, 2005, с.8), а посприяли його вільному переміщенню у формі тамаша-видовища (вистави) до простору мусульманського міста – ринку, кав'ярні, караван-сараю. Мусульманська театральна культура – культура уніфікованого, вивіреного, імперативно-молитовного витонченого, точного та конкретного в часі й просторі ейдичного жесту (Bell, 2005, с.8).

Посилаючись на Х. Лемніяї, Аль-Райстрранж стверджує, що араби не знали театру як такого з двох причин. По-перше, «давні араби не читали драматичних текстів; отже, театр, як ідея і як мистецтво, їм не був відомий». По-друге, «араби, авторитетні, займалися театром, не знаючи, що це театр» (Abdelqader, 1999, p.19). Водночас вони наголошують, що арабська культура знала різноманітні «ранні» драматичні аспекти, такі як аль-макама (*al-maqama*), хаял Аззіль (*khayal Azzil*), аль-хікайя (*al-hikaya*), те'зіє (*Taiziya*) та ін.

На думку А. Хінда, в арабів були язичницькі та магічно-релігійні обряди, практики, а також звичаї і традиції, поширені в кожному суспільстві як частина його народного культурного спадку, які мали театральні риси й характеристики з потенціалом для розвитку та зростання. Наприклад, у до- та постісламському арабському суспільстві були особливі звичаї і традиції, яких дотримувалися в особливих випадках, таких як збір врожаю, що супроводжувався співами й танцями (Hinda, 2018, p.34). Отже, театр у його основних формах був присутній в арабській культурі до і після ісламу, але був «затмарений європоцентризмом

в прагненні стримати арабську культуру» (Hinda, 2018, p.35). Проте через засліплення від зустрічі з «домінантним Західним іншим» мусульманські театральні форми були пасивно схильні до освоєння західної моделі, «не піддаючи сумніву її домагання визнання універсальності та трансцендентності» (Amine, 2000, p.34). До 1960-х рр. арабський театр був «захоплений стереотипним поглядом західного Іншого», що «зводить його не більше ніж до акліматизованої форми мистецтва, пересаженого в арабський світ» (Amine, 2000, p.34).

М. Бадаві також акцентує на тому, що араби не знали театр у тому вигляді, в якому його розуміли на Заході з часів давніх греків і до наших часів, а саме як форму мистецтва, в якій дія «імітується» засобом діалогу, що виголошують актори на сцені. Натомість в арабському світі існували певні місцеві типи драматичних вистав, які беруть початок із середньовічного ісламу (Badawi, 1992, p.1).

А. Арсан (Arspan, 2001, pp.46-47) стверджує, що арабське театральне мистецтво в минулому виконувалося з використанням «рухів, слів та мелодій, тобто танцю, музики та співу». Науковець посилається на «ранню» естетику арабської драми, акцентуючи на тому, що, як і інші народи, такі як давні єгиптяни, індійці, японці та китайці, араби знали театральне мистецтво. Він цитує ранній мекканський ритуал доісламських часів, що характеризується танцями довкола Кааби на знак поклоніння богам і тандемними співами тальбійї (*talbiyah*, пісні послухання).

Традиційні форми театру в країнах ісламського світу завжди органічно взаємодіяли з буденним життям мусульман, звичками, проблемами й турботами – в їх філософсько-світоглядній позиції навколишній світ є цілісним тамаша-видовищем, в якому їм відведена роль маленької немічної ляльки, тіні, виконавця, інструмента і, зрештою, розваги для Милосердного.

Відповідно до такої позиції театр ляльок і театр тіней традиційно вважається своєрідною парадигмою життя мусульманина, філософським маніфестом ісламського фаталізму. Перші постановки театру тіней у мусульманських країнах – вистави, в яких з філософсько-містичних позицій трактувалися питання походження світу, сутності Бога та людського буття, відомі з XII ст.; тінь ототожнювалася з душею, яку викликали з потойбічного світу. Роль медіума – посередника між живими та мертвими – виконував лялькар.

Дослідники наголошують, що до середини XIX ст. театральні видовища країн мусульманського Сходу були представлені народним театром просто неба «Орта ойну», ляльковим театром тіней «Карагьоз» та театралізованими оповідями маддахів (Chelkowski, 1984, с.48).

Постановки театру «Карагьоз» вирізнялися надзвичайною актуальністю для тогочасного глядача. Є припущення, що вони стали своєрідним продовженням стародавньої бедуїнської традиції вечірок біля вогнища (макам), під час яких найталановитіші бедуїни виступали з поетичними імпровізаціями. Реконструюючи облаштування театру на основі свідчень мандрівників, дослідники припускають, що початково це був ліхтар, довкола гніта якого кріпилися вирізані з паперу фігурки. Нагріваючись, повітря в ліхтарі змушувало фігурки рухатися. Згодом техніка вистав змінилася: фігурки стали виробляти зі шкіри верблюда (заввишки від 20 до 100 см) (Chelkowski, 1984, с.49). Головними персонажами театру тіней є Карагьоз – типовий представник народного героя, простакуватий,

але розумний і хитрий улюбленець глядачів, який утілював життєву мудрість, наївну простоту й гумор, і його друг Хадживата – претензійний, пихатий базікало, який вихваляється знанням правил поведінки, освіченістю, постійно вступає в суперечки та найчастіше зазнає поразки. Решта персонажів, зокрема курець опіуму, злидар, лікар, який постійно помилявся, вимовляючи турецькі й арабські слова, дурний посадовець та інші, – другорядні.

Ця форма театральної традиції ісламської культури характеризується наявністю всіх атрибутів типового театру: сценарію (літературного тексту), сценічної дії, музики (зазвичай використовували перські мотиви й тексти, покладені на музику). Сюжети вистав, що будувалися на гумористичних пригодах і перипетіях у житті головних героїв, зазвичай були епізодами з давньої історії, міфів, народних легенд, сучасного побуту та сатири на місцеві звичаї чи родинні проблеми, лейтмотивом яких була боротьба добра зі злом й осудження людських пороків.

Оскільки іслам забороняє зображувати людей, театр тіней став важливою формою розвитку театального мистецтва в мусульманських країнах. Його розквіт припадає на XVI–XVIII ст. – суттєво вдосконалилася техніка вистав, ускладнилися декорації, з'явилася завіса, а репертуар розширився завдяки творам сучасної прози (наприклад, популярними були сценки з «Тартюфа», «Скупого» й інших п'єс Ж.-Б. Мольєра). Традиційний турецький театр тіней здійснив великий вплив на розвиток театального мистецтва Сирії, Лівану та Палестини.

Джерелами театру «Орта ойну» («Гра посередині») є містерії дровішів. Посеред двору або майданчика встановлювали дерев'яний намет з виходом для артистів, але без завіси та декорацій. Глядачів оповіщували про те, де і коли відбувається дія. Традиційно у виставах театру (побутових сатиричних комедіях) брала участь обмежена кількість персонажів, зокрема дурний старий, молодик, паломник і легковажна жінка. Водночас акторами були виключно представники немусульманських народів, оскільки мусульманська релігія забороняє брати участь у театральних постановках.

Неабиякий вплив на розвиток театального мистецтва здійснили оповідачі, співаки билин, народних казок – меддахи. Джерелами їхньої творчості спочатку були сюжети зі священної історії ісламу, а згодом – народний епос, твори східних поетів, світські та політичні теми. Особливістю цієї форми театральної традиції в ісламській культурі була імпровізація – меддахи виявляли неабияку винахідливість і талант у процесі розповіді історії, змінюючи голос та міміку, передаючи розмову різних персон (Bell, 2005, с.9).

В ісламській культурі форми театральної традиції є невід'ємною частиною самого життя мусульман, що багато століть розвивалися відповідно до унікального морального кодексу й естетичної концепції ісламу. Водночас, зважаючи на культурні особливості багатьох країн, об'єднаних єдиною релігією – ісламом, театральні традиції в цілому й окремі форми театру не є однорідними, оскільки в кожній країні вистави мають яскраві відмінні риси та унікальні особливості.

Наукова новизна. Окреслено традиційні форми прояву театру в ісламській культурі; розглянуто специфіку театру в контексті мусульманської ментальності; виявлено особливості театральної традиції в мусульманських країнах в історич-

ній ретроспективі; охарактеризовано основні перформативні традиції XII – середини XIX ст. у країнах мусульманського Сходу (народний театр просто неба «Орта ойну», ляльковий театр тіней «Карагьоз» та театралізовані оповіді маддахів).

Висновки

У мусульманській традиції наявні різноманітні перформативні традиції, такі, наприклад, як театр тіней, аль-хакаваті (*al-hakawa:ti*), аль-арагуз (*al-araguz*), абідат р'ма (*abidat r'ma*), аль-халка (*al-halqa*). У цій статті окреслено й інші форми народної творчості, розгляд характерних особливостей яких дає змогу зробити висновок, що ісламська культура базується на багатьох формах видовищ просто неба, в естетиці яких відбувався розвиток мусульманського театрального мистецтва. Традиційні форми прояву театру в ісламській культурі займають проміжну позицію між «чистим» фізичним, пластичним, музично-танцювальним театром і психологічним літературно-нарративним театром, тобто між театрами, які диференціюються сучасним театрознавством як східний і західноєвропейський театри.

Дослідження засвідчило, що театральною формою, в якій найбільш активно виражається специфіка ісламської культури та національного менталітету, є форма лялькового театру тіней. Означений тип видовища, в якому традиційна форма вистави заповнена живим актуальним змістом, має попит у найрізноманітніших сферах життя соціуму, характеризується проявом психології та філософсько-естетичних прагнень мусульман.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

- Abdelqader, F., 1999. Introduction: Ali al-Rai and the Art of Theatre. In: *Ali al-Rai al-Masrah fi al-Watan al-Araby*, pp.17-62.
- Alhajri, Kh., 2021. Ta'ziyah Islamic Theatre: the Way to Europe. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Stage Art*, 4 (2), с.88-108.
- Amine, K., 2000. *Moroccan Theatre between East and West*. Tétouan: Le Club du Livre de la Faculté des Lettres et des sciences Humaines de.
- Arsan, A.U., 2001. Al-masrah al-Araby bayna al-Acala and al-Taasil. In: *Al-Taasil wa al-Tahdeeth fi al-Masrah al-Araby*, pp.22-68.
- Aziza, M., 1987. *Al-Islam wal-masrah (Islam and Theatre)*. Riyad: Oyoun al-Maqalat, pp.21-45.
- Badawi, M.M., 1992. Arabic Drama: Early Developments. In: M.M. Badawi ed. *Modern Arabic Literature (The Cambridge History of Arabic Literature)*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.290-329.
- Bell, J. 2005. Islamic Performance and the Problem of Drama. *TDR (1988-)*, [online] 49(4), pp.5–10. Available at: <<http://www.jstor.org/stable/4488673>> [Accessed 20 March 2022].
- Bounahai, N., 2016. Thresholds of Difference: The Arab-Muslim Theatre Revisited. In: Najib Mokhtari, ed. *Decentering Patterns of Otherness: Towards an Asymmetrical Transcendence of Identity in Postcolonial MENA*. UIR Press, pp.46-56.
- Chelkowski, P., 1984. Islam in Modern Drama and Theatre. *Die Welt Des Islams*, 23/24, pp.45–69.
- Hinda, A., 2018. Arab-Muslim Theatre Defended. *Sinestesiaonline/Il Parlaggio online*, 22 (VII), pp.25-64.

Madden, E.H., 1975. Some Characteristics of Islamic Art. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 33 (4), pp.423–430.

REFERENCES

- Abdelqader, F., 1999. Introduction: Ali al-Rai and the Art of Theatre. In: *Ali al-Rai al-Masrah fi al-Watan al-Araby*, pp.17-62.
- Alhajri, Kh., 2021. Ta'ziyah Islamic Theatre: The Way to Europe. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series in Stage Art*, 4 (2), c.88-108.
- Amine, K., 2000. *Moroccan Theatre between East and West*. Tétouan: Le Club du Livre de la Faculté des Lettres et des sciences Humaines de.
- Arsan, A.U., 2001. Al-masrah al-Araby bayna al-Acala and al-Taesil. In: *Al-Taesil wa al-Tahdeeth fi al-Masrah al-Araby*, pp.22-68.
- Aziza, M., 1987. *Al-Islam wal-masrah (Islam and Theatre)*. Riyad: Oyoun al-Maqalat, pp.21-45.
- Badawi, M.M., 1992. Arabic Drama: Early Developments. In: M.M. Badawi ed. *Modern Arabic Literature (The Cambridge History of Arabic Literature)*. Cambridge: Cambridge University Press, pp.290-329.
- Bell, J. 2005. Islamic Performance and the Problem of Drama. *TDR (1988-)*, [online] 49(4), pp.5–10. Available at: <<http://www.jstor.org/stable/4488673>> [Accessed 20 March 2022].
- Bounahai, N., 2016. Thresholds of Difference: The Arab-Muslim Theatre Revisited. In: Najib Mokhtari, ed. *Decentring Patterns of Otherness: Towards an Asymmetrical Transcendence of Identity in Postcolonial MENA*. UIR Press, pp. 46-56.
- Chelkowski, P., 1984. Islam in Modern Drama and Theatre. *Die Welt Des Islams*, 23/24, pp.45–69.
- Hinda, A., 2018. Arab-Muslim Theatre Defended. *Sinestesiaonline/Il Parlaggio online*, 22 (VII), pp.25-64.
- Madden, E.H., 1975. Some Characteristics of Islamic Art. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 33(4), pp.423–430.

THEATRE TRADITION IN ISLAMIC CULTURE

Fadhel Almuwail

PhD in Education, Assistant Professor;

e-mail: almuwailfadhel@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0506-1139

The Higher Institute of Dramatic Arts, Salmiya, Kuwait

Abstract

The purpose of the article is to identify the features of the theatrical tradition and to characterise the main forms of manifestation of theatre in Islamic culture. **Research methodology.** The author has applied the historical-cultural, historical-typological and historical-genetic methods, which helped to understand the peculiarities of formation and development of theatrical traditions within Islamic culture, as well as to consider the phenomenon of theatrical forms in Muslim countries over time; typological method, which revealed the features of traditional theatrical forms in Islamic culture, etc. **Scientific novelty.** The author has studied the traditional forms of theatre in Islamic culture; considered the specifics of theatre in the context of the Muslim mentality; revealed features of theatrical tradition in Muslim countries in historical retrospect; characterised the main performative traditions of the 12th – middle of the 19th century in Muslim East countries (Orta Oinu People's Open-Air Theatre, Karagoyz Puppet Theatre of Shadows, and theatrical tales of the Maddahs). **Conclusions.** In the Muslim tradition, there are a variety of performative practices, such as shadow theatre, al-hakawa:ti, al-araguz, abidat r'ma, al-halqa and others, the deep significance of which allows concluding that Islamic culture is characterised by a variety of forms of theatrical art, in the aesthetics of which was the development of Muslim dramatic art. Traditional forms of theatre in Islamic culture occupy an intermediate position between "pure" physical, plastic, musical and dance theatre and psychological literary and narrative theatre, i.e. between theatres that are differentiated by contemporary theatre studies as Eastern and Western European theatres. The study found that the theatrical form in which the specifics of Islamic culture and national mentality are most actively expressed is the form of puppet theatre of shadows. This type of spectacle, in which the traditional form of the play is filled with lively, relevant content in demand in various spheres of society, is characterised by the manifestation of psychology and philosophical and aesthetic aspirations of Muslims.

Keywords: Muslim theatre; theatrical art; Islam; Islamic culture; puppet theatre of shadows

